

Recenzija

Rimanto Zizo darbui:

Ne žydų kilmės piliečių persekiojimas, civilių gyventojų žudynės (1941-1944)

Rimanto Zizo straipsnyje kalbama apie ne žydų kilmės gyventojų persekiojimą ir žudymą nacionalsocialistų okupuotoje Lietuvoje. Lietuvoje su šia problematika lig šiol yra susiję daug mitų ir legendų, tad Zizo tyrinėjimą galima laikyti svarbiu istoriniu darbu.

Išsami ligšiolinės historiografijos apžvalga aiškiai rodo, kad ir sovietiniai lietuvių tyrinėjimai, ir lietuvių išėivių istoriniai straipsniai buvo paremti padidintais aukų skaičiais. Be to sovietiniuose tyrinėjimuose nebuvo skiriamos įvairios aukų grupės, buvo kalbama tik apie “taiką mylinčius sovietinius piliečius”, tad sistemingi Lietuvos žydų gyventojų žudymai buvo daugiau ar mažiau nutylimi. Taip pat ir lietuvių išėivių literatūra rėmėsi per dideliais aukų skaičiais, juolab, kad buvo sudedamos sovietinės ir nacionalsocialistų okupacijos aukos, siekiant parodyti Lietuvą kaip dviejų žudikiškų diktatūrų auką. Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos tyrinėjimai buvo sukoncentruoti pirmiausia į sovietinį laikmetį, todėl ne žydų kilmės nacionalsocialistų aukos sulaukė mažai dėmesio.

Tokio fono akivaizdoje Rimantas Zizas tyrinėja įvykius nuo 1941 birželio iki 1944 liepos mėn., pasinaudodamas pirmiausia Vilniaus archyvų šaltiniais. Jo skirstymas yra aiškus ir pagrįstas; autorius aprašo visas sritis nuo pirmųjų karo dienų iki pat paskutiniųjų vokiečių viešpatavimo dienų.

Kai 1941 metų birželio 22 d. Vermachtas užpuolė Sovietų Sąjungą, Lietuvą jis užėmė per kelias dienas. Dėl staigaus vokiečių įžygiavimo ir menko sovietų pasipriešinimo civilių gyventojų tarpe dėl tiesioginių karo veiksmų buvo nedaug aukų. Vokiški šaltiniai, kurių autorius, deja, nepanaudojo darbe, pateikia tolesnį paaiškinimą apie vokiečių baudžiamąsias akcijas pirmosiomis karo dienomis. Be abejonės Zizas yra teisus, kai pabrėžia, kad vokiečių egzekucijų civiliams gyventojams (pvz., Ablingos kaime arba Alytuje) priežastis visuomet buvusi išblaškytų raudonarmiečių arba partizanų įvykdytas tikras arba menamas vokiečių kareivių apšaudymas, tačiau nereikia pamiršti, kad vokiečių daliniai buvo perspėti dėl sovietų tariamai ‘azijietišku kovos metodu’ ir dar prieš puolimą gaudavo įsakymą vykdyti griežčiausias baudžiamąsias

akcijas, jei jie būtų užpuolami už fronto ribų. Jau 1941 metų gegužės 13 d. fiurerio štabo įsake buvo sakoma: "... į priešiška nusiuteikusių civilių gyventojų išpuolius prieš Vermachtą, jų gimines ir lydinčiuosius, dalinys privalo reaguoti vietoje kraštutinėmis priemonėmis net sunaikinant užpuoliką... Gyvenvietėse, iš kurių buvo pasalūniškai ir klastingai užpultas Vermachtas, nedelsiant vykdyti kolektyvines smurto priemones, jei aplinkybės trukdo greitai nustatyti pavienius nusikaltėlius."¹ Esant tokiai situacijai nestebina tai, kad Vermachto kareiviai šaudė ir pasipriešinusius lietuvius, nes aukščiausiosios vadovybės raginimu įžygiuojantys vokiečių daliniai, esant net mažiausiam įtarimui, privalėjo elgtis be atodairos ir brutaliai. Tačiau tai, kad Lietuvoje, kaip teisingai Zizas pabrėžia, buvo mažai represijų, buvo susiję su staigiu vokiečių įžygiavimu ir su draugišku jų sutikimu, kurį vokiečių kariams kaip menamiems 'išlaisvintojams' iš sovietinės viešpatijos surengė Lietuvos gyventojai.

Galop buvo atsiskaityta su tais, kurie sveikino, rėmė arba dirbo sovietinėse įstaigose. Zizas nupiešia labai plastišką įvykių paveikslą, kai kolaboravimu įtariamieji tapo aukomis. Visų pirma pirmuoju laikotarpiu, t.y. nuo 1941 m. birželio 22 d. iki liepos pradžios/vidurio, kai sovietinė administracija sugriuvo, o vokiečių viešpatavimas dar neįsitvirtino, atsirado laisva erdvė, kuri ir buvo panaudota 'greitam procesui'. Svarbi autoriaus išvada, kad komunistai ir kolaborantai tarp ne žydų kilmės gyventojų sudarė didžiausią aukų skaičių, nors vokiečiai kartais elgėsi netgi santūriau negu lietuviai. Zizas mini atvejus, kai nukentėjusius vokiečiai paleisdavo, tačiau po to juos sušaudydavo baltaraiščiai. Bendras nužudytųjų skaičius iki 1944 galėjo siekti nuo 1 000 iki 2 000 asmenų. Zizas analizuodamas išskiria pirmąsias dienas, kai aukų grupė buvo politiškai apibrėžta, ir vėlesnes dienas, kai vokiečiai inicijavo sisteminių ir rasistinių motyvuotą žydų masinį žudymą. Šis motyvų skirstymas yra šiek tiek schemiškas, nes jau nuo pat pradžių susimaišė ir politiniai, ir rasistiniai motyvai: jau nuo pat pirmųjų karo dienų žydai komunistai turėjo mažiau šansų išgyventi, nei jų partiniai sovietinės valdžios bendražygiai lietuviai. Į tai autorius tekste dar turėtų atkreipti dėmesį.

Studijos centre kartu su represijomis, kurios sekė po ginkluotų sovietinių partizanų akcijų ir kurios atitiko pirmųjų karo dienų vokiečių baudžiamųjų akcijų schemą ir kurios vyko pirmiausia Vilniaus krašte, minimos ir vokiečių akcijos prieš pasipriešinimą mobilizacijai ir priverstiniam darbams, taip pat ekonominis išnaudojimas. Visiškai teisingai Zizas nurodo, kad mažas vokiečių

¹ Kalbama apie liūdnei pagarsėjusį "Karo jurisdikcijos įsaką "Barbarosos" srityje". Gerd R. Ueberschär und Wolfram Wette (sudaryt.) kopija: „Unternehmen Barnarossa“. Der deutsche Überfall auf die Sowjetunion, Paderborn 1984, psl. 306.

administracijos personalas atvėrė lietuvių administracijai tam tikrą veiksmų erdvę siekiant savųjų tikslų. Svarbi yra taip pat autoriaus nuoroda, kad nacių rasistinėje hierarchijoje lietuviams buvo suteikta aukštesnė vieta nei kitoms likusioms mažumoms, o tai atsispindėjo ir gyvenimo aplinkybėse.

Ryšium su tuo, Zizas rašo (44 psl.), kad Lietuvoje naciai buvę pragmatikai. Šis apibūdinimas yra pernelyg bendro pobūdžio, nes tokie žmonės kaip Hingst arba Wulff², kai seni partiniai bičiuliai, be abejonės, pirmiausia buvo rasistinio įsitikinimo nusikaltėliai, tad dėl jų dalyvavimo holokauste nekyla jokių abejonų. Tačiau 'pragmatizmas' pasireiškė gal tuo, kad Lietuvą buvo norima išlaikyti ramia užnugario šalimi, ir todėl jie buvo priversti daryti tam tikras nuolaidas.

Ar verta kalbėti apie įtakingą pasipriešinimą naciams (43 psl.), dėl to, manau, galima ginčytis: šiuos skirsnius reikėtų dar kartą šiek tiek pataisyti ir sušvelninti; lietuvių pasyvusis pasipriešinimas sustiprėjo tik nuo 1943 metų ir buvo susijęs ne tik su nusivylimu vokiečių okupacine politika, tačiau ir su ryškėjančiu vokiečių pralaimėjimu po Stalingrado, o taip pat galimu Raudonosios Armijos grįžimu į Lietuvą.

Lietuvių SS-legiono (SS=*apsaugos būriai* – *vert. past.*) mobilizavimo žlugimą ir po to sekusią vokiečių reakciją Zizas aprašo dalykiškai ir labai taikliais žodžiais. Galop buvo prieita prie žinomos 'sutarties' su lietuvių generalinėmis tarybomis dėl priverstiniam darbams suteikiamų žmonių skaičiaus. Lietuvių žinybos pasinaudojo proga visų pirma deportuoti į Vokietiją žmones, kurie jiems buvo socialiai 'nepageidaujami' elementai: kriminaliniai nusikaltėliai, komunistai, Vilniaus krašto lenkai. Dėl visų šitų veiksmų (pvz., lietuvių intelektualų gaudynių ir areštų) su Zizu galima visiškai sutikti, kad negali būti nė kalbos apie genocidą, kadangi aukų skaičius santykinai buvo labai mažas.

Savo darbo pabaigoje Zizas trumpai aprašo tuos žmones, kurie padėjo raudonarmiečiams arba žydams, rizikuodami ne tik savo turtu, bet ir savo gyvybe. Nors jų skaičius ir nebuvo didelis, tačiau iš tiesų yra gerai, kad Zizas šių pagalbininkų likimus įtraukia į savo straipsnį. Tad šiame kontekste aš siūlyčiau neminėti Kazio Griniaus ir kitų garsaus 1942 m. lapkričio 9 dienos memorandumo generaliniam komisarui von Renteln. Išsamusis dokumentas pirmiausia lietė Lietuvos germanizaciją ir emigravusiųjų Lietuvos vokiečių apgyvendinimą; o žydų žudymas

buvo paminėtas tik vienu sakiniu. Niekas nebyloja apie tai, kad vokiečiai vien tik dėl holokausto paminėjimo suimdavo arba laikydavo namų arešte. Šią pastraipą be problemų galima būtų išbraukti.

Reziumuojant galima pasakyti, kad Rimantas Zizas parašė įtikinamą ir reikšmingą darbą, kuriame pirmą kartą legendos apie vokiečių okupantų ne žydų aukų skaičių aiškinamos atskleidžiamos išsiaiškinant istorinį pagrindą. Autorius daro išvadą, kad daugelį tūkstančių žmonių nužudė nacionalsocialistai. Tokiu būdu aiškėja dar labiau, kokią reikšmę teikė nacionalsocialistų okupacinė valdžia beveik visiškam žydų Lietuvoje išnaikinimui. Tik žydai buvo žudomi todėl, kad jie – žydai: dar aiškiau rasistinio ideologinio motyvo masiniam žudymui paaiškinti neįmanoma.

Pabaigai dar keletas pastabų³: kartu su žydais lietuvių žemėje nacionalsocialistų masinėse žudynėse žuvo dešimtys tūkstančių suimtųjų raudonarmiečių. Šį nusikaltimą tyrinėjo ir Komisijai pateikė Christoph Dieckmann. Reikėtų įtraukti ir nuorodą į Dieckmann'o darbą.

Autorius koncentruoja savo dėmesį beveik tik į nužudytųjų skaičių. Gal būt reikėtų darbo pabaigoje įtraukti pastraipą apie priverstiniam darbams į Vokietiją išvežtus žmones, tuomet būtų atsakyta į klausimą, kiek Lietuvos piliečių tapo gaudynių aukomis, ir – jei įmanoma – kiek tarp priverstinių darbininkų buvo lenkų, rusų arba lietuvių. Kartais per mažai dėmesio skiriama kitai, ne žydų tautybės gyventojų, etninei priklausomybei, visų pirma, Vilniaus krašto lenkų tautybės gyventojai galėtų būti dažniau paminimi.

Joachim Tauber

Liuneburgas

² Teisinga rašyba yra Wulff, taigi rašoma su dviem 'f'. Tekste ši pavardė rašoma klaidingai, ją reikėtų ištaisyti (45 psl.).

³ Vokiškas tekstas 163 išnašoje yra visiškai klaidingas, teisingas tekstas yra toks: "Feiger Mechelmord an Reichsdeutschen, Wilnaer Zeitung, 23. Mai 1942".

³ Vokiškas tekstas 163 išnašoje yra visiškai klaidingas, jis turėtų būti toks: “Feiger Meuchelmord an Reichsdeutschen, Wilnaer Zeitung, 23. Mai 1942”.